

Az ólom íze

(részlet)

Lőnek. Még hozzá közvetlenül a kórház közelében. Puskadörrenések és sebessültek jajkiáltása. A szobában mindenki felébredt, szóltanul bámuljuk egymást. Az élők és haldoklók jajgatása megnémít. A hangosan kimondott szónak más lehet a jelentősége vagy teljesen elveszti azt. Ezt mindenki fölfogja vagy legalábbis sejti.

Még a furcsa álom hatása alatt vagyok, de a lábam magától kidob az ágyból. Az ólom íze sem tűnt el a semmibe. Beleköpök a lepedőcafatra, és az ablakhoz lopódzom.

A Ludzas utcán hemzseg a nép. Úgy, ahogy tegnap este – batyustul, bőröndöstül, hátizsákostul, de most nem ácsorognak és várákoznak, hanem mennek. Az anyák a karjukon viszik gyermekeiket, az egészségesebbek támogatják a gyengébbeket, a csapat parancsra indult útnak. Valaki összeesik, mögötte összerogy egy másik is, a menet megáll, de az örök tovább hajtják őket. Egy öregember nem képes fölállni, egy katona agyonlövi. Mit bámultok, piszkos zsidók, talán nem tetszik? Visszapofáztok? A géppisztoly csöve megemelkedik, és végez a következőkkel. Mit károgysz, te holló? Ja, hogy meghalt az anyád? Eredj hát utána, úgysem tudsz már gyalogolni. Ki kér még egy golyót a hasába? Nem akartok? Hát akkor igyekezzetek tovább! Nem lógunk ki a sorból, szorosan összetartunk! Rend legyen!

Az örök alighanem részben németek, részben lettek. Vannak acsargó kutya-típusok, akik imádják az erőszakot, és olyanok, akiknek remeg a lábuk, és a félelem az arcukra van írva: Uram Atyám, hová kerültem, senki sem mondta,

MĀRIS BĒRZIŅŠ (1962) a mai lett prózairodalom egyik legkiválóbb mestere. Regényeket és drámákat egyaránt ír. Gyakori műfaja az abszurdba hajló szelíd humor és a humanista hitvallás. Az itt közölt írás részlet a Magyar Napló Kiadónál hamarosan megjelenő azonos című regényéből, melyben a lett kisember szenvedéseit ábrázolja az első szovjet (1940–41) és a német (1941–44) megszállás alatti években. Főhősét, Matisst – aki lett és nem zsidó – előbb a szovjet megszállók nyomorítják meg, majd a német uralom alatt fordul sorsa feltartóztathatatlannul tragédiába. A mű 2015-ben elnyerte a Balti Közgyűlés Irodalmi Nagydíját és az Év Könyvének választották.

hogy ez az egész ilyen örületté fajul. Egy német parancsnok odakiáltja egy schutzmannak: Ha nem tudsz lelőni egy zsidót, akkor te következel.

- Ne menj olyan közel az ablakhoz! - figyelmeztetnek a többiek. - Észrevesznek, és beverik az üveget.

Némiképp oldalra húzódom, de tovább bámulok. A szemem nedves a látványtól, de nem tudom fegyelmezni magam. Két sor mögül kivillan egy ismerős női arcél. De hiszen ez Hilda! Rebekát nem látom. Ez az jelenti... hogy a kislánynak mégiscsak sikerült elbújnia! Ezt feltétlenül el kell mondanom Hildának, hiszen elsorvasztja a bizonytalanság és a szomorúság. Nincs nagyon messzire, még utolérem. Nem hiába láttam őt álmomban. Annak a jele volt, hogy találkozunk.

Még mielőtt kiérnék az utcára, Hilda már messze jár. Az ör nem akadályoz meg abban, hogy csatlakozzam a csoporthoz, csak valamit kiált utánam. Átvereksem magam az előttem levőkön, még néhány lépés, és utolérem a kék kendőt. Nekem nincs batyum, ezért úgy tekergek a tömegben, akár egy kígyó. Mi az ördög hajszol ennyire? Lassan kifulladás. Kinyújtom a kezem, hogy megérintsem Hilda vállát, és közben majdnem kiugrik a szívem. Megfordul, és rémülten néz rám. Ez a nő nem Hilda. Sóhajt a megkönnyebbüléstől - nem vagyok rendőr. Botladozom, meg-megbicsaklik a lábam, hiába futottam. Amikor a nő meg lát, a szabad kezével támogat előre. Nem lehet megállni, mert lelőnek. Ezt már én is tudom. Csalódottan erőlködöm, hogy felvegyem az ütemet. Még keserve sebb, amikor rájövök, hogy a kórházba nem mehetek vissza. Mire gondoltam tulajdonképpen, amikor kirohantam? Idióta voltam, esztelen, és a szemem is megcsalt. Hogy lehetett ekkorát tévednem?!

A gettó területét elhagyva, gyorsabb menetelésre nógatnak. A schutzmannok úgy csattogtatják az ostorukat, mintha marhacsordát terelnének. *Schneller, schneller!*

Ha valaki lemarad, örökre elalszik. Az út szélén heverő holttestek figyelmeztető jelek, nehogy a mögöttük levők lassítsanak. A bőröndök és a batyuk sorra maradnak el út közben. Nehéz így is, minek még egy felesleges ballaszt. A legtöbben azért megőrzik holmijukat, talán szükség lesz majd rájuk az új helyen. Az én hátizsákom az ágy alatt maradt, de nem is volt benne semmi, csak néhány szennyes alsónemű. Az, hogy a takaróm is ott maradt, bosszant. Ha legalább valaki elárulná, hová visznek minket, de nem. Az örök nem szólnak egy szót sem, dühbe gurulnak, ha valaki kérdez, talán ők sem tudják. Pofa be és nyomás előre! Oda visznek, ahova kell. *Maul halten! Vorwärts!*

A moszkvai városrészben lakók közül csak néhányan merészkednek ki, hogy megbámulják a menetet. A függönyök összehúzva, hogy a gonoszság kívül rekedjen. Egy nő kijött az udvarra, hogy megetesse a kutyát, és onnan figyel, szája elé kapott kézzel, iszonyattal a szemében. Valóban ilyen rémisztően festünk?

A kutya el-elvakkantja magát, közönyösen, mintha azt akarná mondani, hogy még mindig itt masírozok, már kezd unalmas lenni. Nem minden ház ablaka van elsötétítve, az üvegek mögött gyertyaláng imbolyog, látni az ádventi koszorút az asztalokon. Tényleg, vasárnap van, első ádvent. Az egyházi naptár első napja. Ha megidézed az ördögöt, megjelenik – távolról idáig hallani a templomok harangszavát, istentiszteletre hívnak. Az emberek rövidesen fölállnak a padokban, és rákezednek az ádventi zsoltárra: „Készülj, Urunk népe, hogy szívedbe fogadd Őt...” De az egyházi év komor színekben indul, meglátjuk, hogyan folytatódik. Hozzánk jobban illene: „Napunk végéhez közeleg, a földi öröm csak árnyék.” Vagy például: „Ó, te szomorú nap, sötét és fekete, akár az éj.” Igen, ez jobban passzol. Én mégis mást éneklek, magamban, hangtalanul.

„Ó, Atyám háza, béke szigete.
Mikor érem el céloom?
Mily kegyetlen az árvákhoz a világ.
Megyek, fáradt a lábam.
Messze van-e még az Atya otthona?”

Elöttem egy öregember halad, bottal a kezében. Amikor gyorsabb iramot parancsolnak, csaknem belebotlok. A lábam megelőzné, de akkor megszegném azt az utasítást, miszerint tartanunk kell az ötös sorokat. Az örök kiabálnak, feleslegesen, hiszen a tömeget úgysem lehet szorosán egyben tartani. Mit találtak ki ezek a dögök? Hát nem látják, hogy a csoport egy része aggastyánokból, nőkből és gyerekekből áll, és nem egy díszegység? A zsoltáréneklés sem segít, mindent elönt a gyűlölet.

Időnként kilátni a Daugavára. A folyó felszíne kezd hártásodni, de helyenként megcsillan a kék víz. Itt nem lehetne szánnal átkelni rajta, ahogy álomban tettük.

Az előttem levő sorban gyalogol egy nő, egy két-három éves gyermekkel a karján. Le-lemaradozik, úgy lépdel, mint a botos aggastyán, és a gyermeket hol az egyik, hol a másik karjára veszi. Megbököm hátulról, mutatom, hogy a gyerekét szívesen a hátizsákomba teszem. Örömmel belemegy, és helyet cserél a mellettem lépdelő nővel. A gyermek az anyja kabáthajtókájába kapaszkodik, és nem akarja elengedni. Nem segít a rábeszélés, nem segítenek a megnyugtató szavak, hogy a bácsi igazán jó ember. Olyan derűsen mosolygok, ahogyan csak bírok, csettintgetek az ujjaimmal, és rákacsintok, de ez sem segít. Az anyja leteszi a földre, tessék, akkor menj magad, de a fiúcska sírva fakad. Nem bírlak cipelni, mondja az anyja, és felém biccent, jelez. Fölkapom az aranymókuskát, és a nyakamba ültetem. Kis csizmája békésen ütögeti az arcomat. Az a fő, hogy vége a bömbölésnek, amely már az örök és az én idegeimre megy. Az anya mellettem marad, és fogja a fia kezét – ne félj, kicsim, itt vagyok.

A kisfiúról eszembe jut Tamara. Valamit mondani akart az operaelőadás után, de ez már örökre kimondatlan marad. Lehet, hogy titkos vágyam, amit nem merek a fejemből kiverni, megvalósul, és Tamara gyermeket vár? Forró hullám ömlik végig rajtam, és elmosolyodom. Ki kell bírnom, és élnem kell. Minden bizonnyal kibírom! A gondolattól visszatér a biztonságérzetem és az erőm.

Egy dologban biztos vagyok – nem ölnek meg minket, noha valaki a kórházban ezt jósolta, és körben mindenki jajgatott. A menetszlopnak nincs sem eleje, sem vége. Ha a gettó felét áttelepítik, már az bőven tízezer ember. Ekkora tömeget lehetetlen egyszerre kivégezni. Nem tudom, de legalább egy hétig tartana. És mennyi halott maradna a nyakukon, nem... Hihetetlen, milyen szörnyűségekre gondol az emberfia.

Könnyít rajtam, hogy a logikus gondolkodásképeségem még nem hagyott cserben. Ha meg akarnának ölni, nem parancsolták volna meg, hogy vigyük magunkkal a holminkat. Nem adtak volna pontos utasítást – legfeljebb húsz kiló. A súlynak tehát megvan a maga jelentősége. Azaz: valahová szállítani fognak, és előre ellenőrzik, hogy rendben legyen a súly. Legvalószínűbb, hogy vonattal. Úgy, ahogy júniusban hurcolták el az oroszok az embereket, de őket máshova. De melyik állomásról? A következő megállóból vagy Šķirovából, vagy Rumbulából? Az öt kilométeres oszlopot már elhagytuk, tehát Šķirovából. Szétesztanak vagonokba, és nyomás előre. Nem lepődnék meg, ha most is igaz volna a mondás: „Minden jó, ha jó a vége.” Mindjárt be kell kanyarodnunk az állomásra. Végre kifújhatjuk magunkat.

Elhagyjuk Šķirovát. Végül is hova megyünk? Rumbulába? Hirtelen eszembe jut, hogy a mendemondák szerint tábort hoznak létre Salaspilsben. Feleslegesen ábrándoztam. Nem szállítanak sehova, a súlyt csak azért maximálták, hogy kibírjuk Salaspilsig. Mi történhet abban a táborban, az erdő közepén? El akarják tüntetni szem elől a gyengélkedőket és a maródiakat? Aztán rám jön egy roham. Nem fizikai, ahogy eddig lázasan, hanem idegroham. A gyermekes reménykedés eddig megzabolázta a letörtségemet, most azonban rohammá erősödik. Úgy reszketek mint egy epilepsziás, azzal a különbséggel, hogy nem veszem el az eszméletemet. A lépteim merevvé és tántorgóvá válnak, erőlködnöm kell, hogy el ne essek. Így mozognak a gyermekbénulásban szenvedők. A nyakamban ülő kisgyerek rákényszerít, hogy kihúzzam magam, de az anyja észreveszi, hogy botladozom, és átveszi a kicsit. Föllélegzem. Áá, mondom, köszönöm. Előkotrom a zsebemből a codeines dobozt, de amikor felnyitom, annyira remeg a kezem, hogy a gyógyszer kiszóródik az útra. A tablettákat elnyeli a sáros hó, az üres doboz pedig odébb perdül. A mindenségít! Balfácánságom homéroszi kacajra sarkall. Csak percek múlva sikerül abbahagynom a nyihogást. Megint egy bedilizett, mondja valaki a hátam mögött. Hadd mondja. Ha a környezetünk elvesztette a józan eszét, bolondként könnyebb elviselni. Úgy, úgy... még nem ment el egészen az eszem. Közönséges hisztéria, ami nem ritka közöttünk. Nem különbözöm a többiektől.

Lassan enyhül a megrázkódtatás az ütemes gyaloglás hatására. Miután meggyőződött róla, hogy lábon maradok, az anya a hátizsákomba teszi a kisfiát. A fiú már nem ellenkezik.

Egy férfi imádkozik a hátam mögött: „Sma Israel Adonai Eloheinu Adonai ehad!”¹ Nem értem a szavakat, de az ütemes, éneklő ima arra csábít, hogy csatlakozzam: „Urunk, Jézus Krisztus, könyörülj rajtunk és őrizz meg ezen a vasárnapon”. Miután nem találok a további szavakat, újra meg újra elimádkozom a Miatyánkot. Megnyugszom – tehetetlen vagyok, mindnyájan az Úr kezében vagyunk. Csakhogy a lelki béke csak néhány percig tart, a tehetetlenség átcsap kétségbeesésbe. Kilépjek a sorból, és meneküljek? És aztán? Lelőnek, mint egy nyulat. Várni kell, míg nem nyílik jobb lehetőség a szökésre. De az őrséget alaposan megszervezték, a remény alig mikroszkópnyi.

Egy mellékútra fordul be a menet. Tehát mégis csak Rumbulába tartunk. Valaki úgy véli, hogy túl korán kanyarodtunk le, az állomásig még tovább kell menni, de senki sem törődik vele. Távolabb, az erdőben, lövések hangzanak.

A sírás és a jajveszékelés a gettó óta kísér bennünket, de itt, a fenyesben háromszor erősebb és vérfagyasztóbb. A menet nagy részét, köztük minket, egy tisztásra parancsolnak. A fák és a bokrok mögött meztelen emberek lépdelnek egy hatalmas gödör felé, majd eltűnnek a láthatárról, és golyók szaggatta panaszos hangot hallani, amit nem lehet félreérteni. A cél tehát itt van.

Éhségkúrám ostobaság volt, és hiábavaló. Egészségesebb vagyok, de mit számít ez már, utolsó perceimben jobban fázom, mint a többiek. Ahogy állunk, a hideg áthatol a nemezcsizmán és a vastag gyapjúzoknin. Egy jó oldala volt az egésznek: nem tudok beszarni félelmemben.

Elképzelem, amint állok a sír szélén és egy perc múlva belepottyanok. Elöttem aranysárga homok, ugyanolyan, mint amit Kolával kiástunk. Én és Kola... elhomályosodik a tekintetem.

Agyamat eltölti a düh az egész világgal szemben. Istent is beleértve. És fölébred bennem a száanalom. A száanalom magam, a kisfiú és az anyja, az imádkozó férfi és minden más sorstársam iránt. Ha tudnám, hangosan végigénekelném az egész zsoldárt.

„Uram, a kínok útját járatod velem.
Már hanyatlik a nap, hosszabbodnak az árnyékok is.
Ő, szegény életem, ha véget ér az út.
Mennyi munka maradt még elvégezetlen.”

1 Halld, Izrael! Az Úr, a mi istenünk, az Úr az egyetlen!

De csak ezt a verset tudom, a következőket nem, a békén nyugovókról, a kegyelemről és szeretett Atyánk otthonáról. Hé, odafönn, nézzétek, mi történik itt alatt! Ez a Te akaratod? Istenem, miért nem hallgatsz meg minket? Miért nem törödsz szenvedéseinkkel és kínjainkkal? Életösztönünkkel?

Haragom Isten iránt nőttön nő, mert nincs senki más, akire neheztelhetek. Senki sem ígért hosszú és boldog életet, az élethez való ragaszkodás ugyanakkor erősebb bennem, mint valaha. Azon a júniusi estén, amikor marhavagonokba zsúfolták az embereket, és Rüdival ott lapítottunk a jázminbokor mögött, azt mondtam, kész vagyok a halálra. Üres beszéd volt. Amikor a tört a torkodnak szegezik és fölszakadnak az ereid, mindjárt másképp gondolkodol. A visszavonhatatlan halál előtt lecsapaszodik a lelked, mintha tükör előtt állna.

Olyan ez, mint a fogorvos előszobája, irigylem azokat, akik már túl vannak a kezelésen. De amikor én kerülök sorra, legszívesebben mást engednék magam elé. Ez pedig nem sikerül. A Schutzmann megszámolja az első ötvenet, és ránk parancsol, hogy menjünk végig a katonák sorfala között. A legközelebbi rendőrök összegyűjtik a batyukat és a bőröndöket, amit tíz kilométeren át cipeltettek velünk. Kissé odébb az értéktárgyakat kell beledobni egy koporsóba, néhány embernél még van ilyen. A németek alighanem nem hiszik el, hogy mindent beledobtunk. Ránk parancsolnak, hogy vegyük le a nagykabátunkat, kicsivel rá pedig a maradék ruhát is. Amikor rám kerül a sor, összevizelem magam. Már annyira feszített a szükség, hogy nem tudom visszatartani. A nőknek is anyaszült meztelenre kell vetkőzniük. Mit akarnak ezek tenni a félelemtől lucskos alsóneműkkel? Megajándékozzák velük a menyasszonyukat? Az emberek megtorpannak, és riadtan sikoltoznak, az örök visszakiabálnak, káoszba fullad minden. A rendőrök idegesek, a rend fölbomlik, de a puskacsövek és a gumibotok hamar rendet teremtenek. Le a cipőkkel is! Micsoda? Teljesen elment az eszük? Gyorsabban! A hideglelés végigfut a pucér testeken. Jól kifundálták – meztelenül és meztláb a jeges földön az ember teljesen tehetetlennek érzi magát.

A gödrök mások, mint amilyenek gondoltam, nem kell belezuhanni. Az egyik széle rézsútós, úgyhogy lesétálhatunk a sírba vezető lankás peremen. Megparancsolják, hogy feküdjünk a már kivégzettekre. Már közömbös, hogy mit parancsolnak és hogyan, de egy percig elcsodálkozom engedelmisségemen. Az akarat utolsó morzsáit is elrabolták a ruháinkkal együtt. Leereszkelem egy még élő testre, de félrehajtom a fejem, nehogy az orrom beleérjen kifolyt agyvelejébe. Széklet és vérszag rántja görcsbe a gyomrom. Hányok. Szürke nyál csurog az alattam fekvő nyakára.

Odafent töltenek. Egy villámgyors ütés a tarkón, és az ólom íze már el is illant a számból. A kivégzés addig tart, ameddig be nem sötétedik. Helyén három hatalmas gödör tátong, tele halottakkal.

Egy hét múlva bomlásnak indult tetemünk mellé új tömegsírokat ásnak, és újabb embereket lőnek bele. Összesen több mint harmincezret.

Sétálok a fehér homokos ösvényen, melyet fenyőtűk borítanak. Nem tudom, hogy hová tartok, de könnyűek a lépteim, remek érzés így gyalogolni. Elöttem egy útelágazás, és az elágazásban áll egy lovasszán. Alvíne Hercegnője van eléje fogva, csapkod a farkával, a szánban pedig Koļa ül.

- Hová mész, Matiss? – kérdezi.

- Nem tudom... amerre az orrom mutat.

- Ül mellém! Majd én elviszlek. Gyí, szól Koļa, megrántja a gyeplőt, a ló megemeli a fejét és elindul.

- Hová tartunk? – kérdezem.

- Haza.

Remek, már úgyis honvágyam volt. A ló üget, a szán siklik a napban fürdő síkságon, a levegő hihetetlenül friss – ilyen átlátszó és tiszta talán sohasem volt még. Átkelünk a folyón. Alighanem a Daugaván: a fény a folyófenéig átjárja a jeges vizet, melyben sügérek úszkálnak.

Közeledik a part. Hercegnő a láthatár felé száguld, olyan egyenletesen, hogy a legkisebb zombékon vagy huppanón sem zökken. A szán talpa már nem is éri a földet.

(Jávorszky Béla fordítása)

JÁVORSZKY BÉLA (1940) író, műfordító, diplomata. 1990 és 1994 között finnországi, majd két ízben észtországi, lettországi és litvániai magyar nagykövet (1991–1994 és 1999–2002). Elsősorban finn, svéd és észt szépirodalmat fordít. Legutóbbi fordításai – Jaan Kaplinski: *Benéztem a Nap ablakán* (válogatott versek, 2023, Magyar Napló) és Viivi Luik: *A költő és a király* (esszék, portrévázlatok, 2024, Magyar Napló).

KRONOLÓGIA

1918. november 18. Lettország független állam lesz.

1939. augusztus 23. Németország és a Szovjetunió megkötí az úgynevezett Molotov-Riibbentrop-paktumot, melynek titkos záradéka a balti országokat a szovjet érdekszférába utalja.

1939. szeptember 1. Németország megtámadja Lengyelországot, elkezdődik a második világháború.

1940. június 17. Szovjet csapatok szállják meg Lettországot.

1940. július 14–15-én Lettországban ún. választásokat tartanak, ezen csak a szovjetbarát „Dolgozók Népfrentjának” jelöltjei vehetnek részt.

1940. augusztus 5. Lettország hivatalosan is a Szovjetunió 15. tagköztársasága lesz.

1941. június 14. 15 424 lettet deportálnak, javarészt Szibériába. A rettegés éveiben (1940–1941) összesen 34 250 lettet deportálnak, értelmiségieket és „kulákokat”.

1941. június 22. Németország megtámadja a Szovjetuniót.

1941. július 1. A német csapatok elfoglalják Rigát, megkezdődik a német megszállás.
1941. július 17. Hitler létrehozta a megszállt balti területeket (Ostland) igazgató minisztériumot, a balti német Alfred Rosenberg vezetésével.
1941. november 30. és december 8. A náci két tömeggyilkosságot hajtanak végre a rumbulai erdőben, melyek során 25 000 főt végeznek ki. Az áldozatok nagyrésze a rigai gettóból idehurcolt lettországi zsidó. A tömeggyilkosságot az „Einsatzgruppe A” hajtotta végre Friedrich Jeckeln rendőrparancsnok vezényletével. A lett Viktors Arājs-ot 1979-ben életfogytiglani börtönrre ítélték 13 000 fő Rumbulában elkövetett gyilkosság miatt.

Keserü Ilona: Ellenmozgás, 2022 (olaj, vászon, 170×120 cm)

